

Klaićev doprinos poznavanju geografije Bosne i Hercegovine

IVAN PEKLIĆ

Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Koprivničko-križevačke županije
Ivana Zakmardija Dijankovečkoga 3
HR – 48 260 Križevci
ivan.peklic@gmail.com

Stručni rad

Professional paper

Primljeno / Received: 18. 6. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 10. 8. 2021.

U radu je istražen doprinos Vjekoslava Klaića poznavanju geografije Bosne. Istraživanje se temeljilo na Klaićevu djelu Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis objavljenom 1878. godine. Najprije su ustanovljene razlike i sličnosti između Klaićeva djela i djela Zemljopis i poviestnica Bosne koje je napisao i 1851. godine objavio franjevac, pisac i političar Ivan Franjo (Frano) Jukić. To je učinjeno zato što se Klaić uvelike oslanjao na navedeno Jukićevo djelo.

Istodobno, u ovom radu prikazano je i Klaićevo djelo. Posebice su prikazani demografska i etnografska slika Bosne i Hercegovine. Uz to, prikazana je i topografija Bosne i Hercegovine, a prema područjima koja je odredio Klaić: Bosna, Turska Hrvatska, Hercegovina, Stara Srbija. Ovaj rad svjedoči o Klaićevu poznavanju geografije Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Vjekoslav Klaić, demografija, geografija

1. Uvod

Ovaj rad temeljit će se na proučavanju djela *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine*. Prvi dio: *zemljopis*, koje je otisnuto 1878. godine. Podatke za to djelo »sabradio« je i »poredao« povjesničar Vjekoslav Klaić (1849–1928).¹ Već u »Predgovoru« Klaić je naglasio da je njegovu djelu temelj bilo »slično djelce neumornoga franjevca I. Fr. Jukića«, ali da je to djelo, pri čemu je mislio na djelo *Zemljopis i poviestnica Bosne* koje je napisao i 1851. godine objavio franjevac, pisac i političar Ivan Franjo (Frano) Jukić (1818–1857),² ispravljao i dopunjavao, zbog čega se, zaključuje Klaić, »moja knjiga može smatrati posve novim djelom, premda sam (ponajpače kod topografije) mnogo Jukićevih stvari upo-

triebio.«³ Nakon uvida u sadržaj obaju djela, nedvojbeno je da je Klaićevo djelo temeljitije, opširnije i metodološki naprednije. Klaićevo djelo, naime, sadrži 222 stranice, a Jukićev dio koji se odnosi na zemljopis samo 79 stranica. Klaić je već na početku, točnije u »Predgovoru«, naveo popis literature, koji se sastojao od sedamdeset i dvaju djela,⁴ dok je Jukić u »Predgovoru« zapisao tek sedam djela.⁵ Klaić je pritom nastojao zadržati sadržaj koji je sličan Jukićevu djelu, ali sadržaj je Klaićeva djela de taljniji. Tako i Klaić svoje djelo počinje prikazom međa i određivanjem prostora.⁶ U drugom poglavlju također piše o planinama. U trećem poglavlju piše o geologiji, pri čemu se oslanjao na istraživanja Mije Kišpatića, a u Jukićevu djelu takva poglavlja nema. Peto poglavlje Klaić je posvetio vodama, posebice rijekama i jezerima,

¹ Vjekoslav Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis*. Sa devet slika i dvije geografske karte. Uspomeni I. Fr. Jukića prvoga budioca narodne svijesti u Bosni. (U Zagrebu: Nakladom »Maticе Hrvatske«, 1878).

² Slavoljub Bošnjak (Ivan Frano Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne* (U Zagrebu: Bèrztiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja, 1851).

³ V.[jekoslav] K.[laić], »Predgovor«, u: Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. VII–XII, na str. VII i VIII.

⁴ K.[laić], »Predgovor«, str. VIII–XI.

⁵ Slavoljub Bošnjak [Ivan Frano Jukić], »Predgovor«, u: Bošnjak (Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, str. VII–X, na str. IX–X, bilješka 3.

⁶ Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. 3–6.

dok je Jukić, i to ukratko, opisao tek rijeke i jezera.⁷ Osim toga, Klaić je obradio biljni i životinjski svijet,⁸ o čemu u Jukićevu djelu nema spomena. Uz to, Klaić je bio opširniji i onda kada se usmjerio na istraživanja o stanovništvu.⁹ Jukić se u najvećoj mjeri usmjerio na topografiju,¹⁰ na što se, uostalom, usmjerio i Klaić.¹¹ Po uzoru na strukturu Jukićeva djela, Klaić je na kraju svojega djela također otisnuo popis imena i mjesta.¹²

2. Vjekoslav Klaić, *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis (1878)*

Na početku svojega djela Klaić je odredio geografsku širinu i dužinu Bosne i Hercegovine: zapadna strana »poluotoka balkanskoga, i to od 42° 40' do 45° 15' sjeverne širine, te od 33° 22' do 38° 45' istočne dužine.«¹³ Površina Bosne i Hercegovine, otkriva Klaić, iznosi »po prilici« 1130 milja.¹⁴ Klaić je opisao planine Bosne i Hercegovine. Pritom je razlikovao razvodno gorje s kojega se »pružaju na sve strane pojedine granek«: sjeverna, jugozapadna i istočna grana.¹⁵ Potom je opisao doline i visoke ravnice. Kada je opisivao polja, primjerice Dobojско, Sarajevsko i Zeničko polje, za svako je zabilježio položaj i površinu. Tako je, primjerice, za Sarajevsko polje zapisao da »ovo liepo polje prostire se gradu Sarajevu na zapadu. [...] Dugo je 4 sata, široko isto toliko, a zaprema prostor od 2–3 milje«.¹⁶ Potom je opisao visoke ravnice i kotline u kraškoj visočini, pa tako i, primjerice, Bilajsko-Petrovačko polje, Bravsko polje i Nevesinjsko polje. Prilikom opisa Nevesinjskog polja zabilježio je sljedeće:

»Nevesinjsko polje, koje je najveće i najprostranije u Bosni i Hercegovini. Ova visoka ravnica pruža se takodjer od sjeverozapada prema južnomu jugoizto-

ku, duga je 12 sati, a široka poprieko 2 sata. Srednja joj je visina 900 m (Nevesinje 927 m). Okružena je ovimi planinama: Veležom. Podveležom Bišinom, Trusinom, Snježinom. Zalomskimi brdi i Crvnjem. Sve ove planine, kad jih sa polja gledaš prikazuju ti svojimi raznimi oblici i bojami prekrasnu sliku.«¹⁷

Klaić je potom opisao nizine, pri čemu je konstatirao sljedeće: »Najveća i najznatnija nizina u Bosni jest Posavina«.¹⁸ Međe Posavine protežu se s desne strane Save, a od ušća Une do ušća Drine, što je Bosanska Posavina. Kada razlikuje Bosansku Posavinu od Posavine u Hrvatskoj, Klaić ističe da je Bosanska Posavina uža i da u njoj teku dvije velike rijeke, Una i Drina, dok Posavina u Hrvatskoj ima rijeke koje su male, zbog čega se radi o području koje je močvarno. Bosansku Posavinu Klaić je podijelio na »četiri, vrlo nejednake česti«: na Brezovo polje, na Lievčanice ili Lievča polje, na Ivanjsko polje i na Posavinu »u užem smislu«.¹⁹

U sljedećem poglavlju djela Klaić je obradio geologiju Bosne i Hercegovine. U »Predgovoru« ističe da mu je pri pisanju djela pomogao »profesor Mijo Kišpatić, koj je sastavio geologijski pregled Bosne i Hercegovine.«²⁰ U poglavlju posvećenom geologiji obrađeni su azojsko i paleozojsko doba, zatim mezozojsko doba, koje je podijeljeno na trijas, juru i kredu, kao i neozojsko doba, a pozornost je pridana i vulkanskom kamenju.²¹

Sljedeće poglavlje Klaić je posvetio rudarstvu. Pritom je uputio na nalazišta zlata, srebra, bakara, olova, žive, željeza, kamenog ugljena i soli. Ovom prilikom izdvajam tek nalazišta zlata: u planini Radovan, u planini Vranici, na brijegu Rosinju, kao i u rijekama Bosni, Vrbasu i Lašvi.²²

U nastavku djela Klaić je istražio vode Bosne i Hercegovine. Najprije se posvetio izvorima, pri čemu je razlikovao slane izvore (Tuzla i Slatina), kisele izvore (Slatina, Kiseljak blizu ušća Fojnice u Lepenicu i Kiseljak kod

7 Bošnjak (Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, str. 2–4.

8 Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. 58–68.

9 Isto, str. 71–142.

10 Bošnjak (Jukić), *Zemljopis i poviestnica Bosne*, str. 22–60.

11 Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. 145–214.

12 Isto, str. 215–222.

13 Isto, str. 3.

14 Isto, str. 5.

15 Isto, str. 6–18.

16 Isto, str. 19.

17 Isto, str. 24.

18 Isto, str. 27.

19 Isto, str. 27–28.

20 K.[laić], »Predgovor«, str. VIII.

21 Klaić (sabradio i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. 28–34.

22 Isto, str. 35.

hana Bretalovića), sumporne izvore (Banjalučke toplice, Slatina, Ilidža i Novopazarske toplice) i neutralne toplice (Banja, nedaleko Prijedora). Rijeke Bosne i Hercegovine podijelio je s obzirom na to pripadaju li Crnomorskom i Jadranskom slivu. Crnomorskom slivu, konstatira Klaić, pripadaju rijeke koje utječu u Savu (Una, Vrbas, Ukri-na, Bosna i Drina), dok Jadranskom slivu pripada ri-jeka Neretva.²³

Klaić je potom u tri kratka poglavlja obradio klimu, biljni i životinjski svijet.²⁴ Što se tiče klime, Bosnu je podijelio na dva klimatska područja: na sjeveroistočno i jugozapadno klimatsko područje.

Prema Klaićevim spoznajama, Bosna i Hercegovina je 1875. godine »brojila 1,337.393 žitelja, i to sama Bosna 1,151.972, a Hercegovina 185.421 duša.«²⁵ U Austro-Ugarskoj monarhiji prvi popis stanovništva Bosne i Hercegovine izvršen je 1879. godine, a iz njega proizlazi da je tada na površini od 51.246 km² živjelo 1.158.440 stanovnika.²⁶ Prema popisu iz 2013. godine, Bosna i Hercegovina imala je 3.791.662 stanovnika.²⁷

Klaić je izvijestio da je 1875. godine u Bosni i Hercegovini pravoslavaca bilo 42,4%, da je muslimana bilo 35,9%, dok je katolika bilo 15,5%, a Židovā 0,2%.²⁸ Pritom je tvrdio da »svi žitelji slovjenski«, i to bez obzira na vjeru, »govore jednim jezikom«: hrvatskim.²⁹ Opisao je pripadnike pojedinih naroda, pa tako i Bošnjake, o kojima je zabilježio sljedeće:

»Premda su Bošnjaci tielom snažni i jaki, a uz to privikli jednostavnu životu i svakoj nezgodi; to su ipak tromi i neradini. Turci neće da rade, jer netrebaju, već provode vrijeme u dangubi; kršćani pako rade samo toliko, koliko jim treba, da namire svije gospodare i vlastite svoje potrebe. Kraj toga ima Bošnjak mnogo još drugih manā, ali i vrlinā. Od manā se njihovih osobito iztiče, da su lukavi, krvoločni i vjerolomni. Osobito Turci, premda su u trgovačkih poslovih poštenī, u drugih javnih poslovih ne drže svoje rieči.«³⁰

Kada je pisao o Hrvatima, Klaić je razlikovao muhamedovske Hrvate ili Turke i kršćanske Hrvate ili Vlahe, pri čemu kršćanske Hrvate dijeli na katoličke i grkoistočne ili pravoslavne Hrvate.³¹ Prilikom opisa pravoslavnih ili, kako ih naziva, grkoistočnih Hrvata, preuzeo je spoznaje Aleksandra Hilferdinga:

»Bošnjak (pravoslavni) jest trom i nespretan; života u njem ima malo, ali je zato tvrdoglav. Ova tvrdoglavost prelazi u prkos, kada mu je star običaj zamieniti novotarijom; ali se opet pokazuje kao plemenita muževnost, kada mu je braniti svoju vjeru. Tromost i mrtvilo njegovo potiče valjda ponajglavnije od dugotrajna jarma, koj je silno satro bosanske kršćane; u njih vlada neki neopravdan strah pred Turci te u njih nema nikakova slobodna kretanja ni poduzetnosti: silna apatija prevladala jih je sasvim.«³²

Jedno kratko poglavlje Klaić je posvetio socijalno-političkim odnosima. Zastupao je stav da je u Bosni i Hercegovini stanovništvo podijeljeno »na dva razreda: na gospodujuć i na služeći razred.«³³ Prilikom opisa onih koji pripadaju »razredu« koji je »služeći«, točnije, prilikom opisa kmetova, Klaić se oslonio na spoznaje Ivana Franje (Frana) Jukića:

»Kako je to bivalo, pripovieda Jukić: Kad je jedan kmet, piše on, okrčio njive, nasadio i uredio bašće, ponačinio potrebne zgrade i već počeo malo na stranu metati, dodje drugi lienčina, te gospodaru (begu) pokloni vola, a kadkad i dva, te onoga prvoga gospodar otjera sa svoje zemlje i ovoga nastani. Nije li se pako nikakav drugi kmet nametnuo, to gospodar svake godine cienī nevoljnu rajū, sad ištući vola sad konja, prieti da će ju dignuti i druge ljude naseliti; raja tu ucjenu mora svake godine plaćati, drugčije valja joj se seliti.«³⁴

23 Isto, str. 40–53.

24 Isto, str. 55–68.

25 Isto, str. 71.

26 Srećko M.[atko] Džaja, *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918). Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie* (München: R. Oldenbourg Verlag, 1994).

27 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Preliminarni rezultati popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013.*, priopćenje, 5. 11. 2003. (Sarajevo: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2013), str. 3.

28 Klaić (sabrao i poredao), *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis.*, str. 72.

29 Isto, str. 75.

30 Isto, str. 80–81.

31 Isto, str. 74–104.

32 Isto, str. 102.

33 Isto, str. 104.

34 Isto, str. 108.

Sljedeće poglavlje knjige Klaić je naslovio »Fizična kultura«. U njemu se usredotočio na gospodarstvo Bosne i Hercegovine. Najprije je opisao poljoprivredu i šumarstvo. Zemlja se, izvještava Klaić, u Bosni i Hercegovini dijeli na tri djela. Prvi dio pripada »caru gospodaru«, drugi vakufu (»zemlja poklonjena muhamedovoj crkvi«), dok treći dio pripada »posebnim gospodarom, i to vlasteli i seljakom muhamedove vjere.«³⁵ Od ratarskih kultura Klaić izdvaja žito, kukuruz, voće, duhan, grožđe. Osim toga, naglašava da je Bosna najbogatija šumama. Kada piše o stočarstvu, napominje da su goveda slaba i mala, jer »Bošnjaci mare za svoja goveda veoma malo, puštaju jih i po zimi pod vedrim nebom i hrane ih kukavno.«³⁶ Puno bolja situacija bila je po pitanju ovaca i koza. Klaić ističe sljedeće: »Godine 1865. bilo je u svoj Bosni do 1,580.000 ovaca i 850.000 koza; a god. 1875 do 2,223.000 ovaca i 1,090.00 koza.«³⁷ Klaić je pisao i o obilježjima rudarstva. Istaknuo je da Bosna i Hercegovina obiluje rudama, ali da se rude zbog neznanja slabo koriste.³⁸ Potom je opisao obrte, posebice »kovinske« (metalske), kožarske i tekstilne,³⁹ pa zaključio da su na vrlo niskom stupnju razvoja. Kada je pisao o trgovini, naveo je da u Bosni i Hercegovini postoji 13.571 dućana, a kada se usmjerio na ceste, naglasio je da su ceste sljedeće: cesta iz Sarajeva u Brod; cesta iz Sarajeva za Metković; cesta iz Sarajeva do Rogatice; cesta iz Travnik do Jajca i do Bihaća; cesta od Banja Luke do Gradiške.⁴⁰

U svojem djelu Klaić je jedno poglavlje naslovio »Duševna kultura«. U njemu je ukazao na crkve i škole. Muslimanska crkva spadala je »pod vlast carigradskoga šejk-ul-islama«, a svećenici pohađaju »medreze, t. j. muhamedovske bogoslovne škole«, pri čemu se »pravi svećenici« dijele na »imame ili župnike«, zatim na »mujezine, koji sa munara džamijskih zovu pravovjerne pet puta na dan na molitve«, i na »kajme ili crkvene sluge.«⁴¹ Derviši su svećenici koji žive u samostanu. Katolička crkva dijeli se, upućuje nas Klaić, na tri kotara: Bosansku pokrajinu, Hercegovački vikarijat i Trebinjsku biskupiju. U Bosni i Hercegovini postoje i tri biskupije ili eparhije koje ima »grčko-iztočna crkva«: Sarajevska,

Zvornička i Mostarska biskupija.⁴² Klaić je prikazao i sustav obrazovanja u Bosni Hercegovini. Naglasio je da se »muhamedovske škole« dijele na pučke škole, koje se nalaze uz džamije i kojih ima 850, zatim na bogoslovne škole ili medreze, kojih ima četrdeset i tri, te na građanske škole, kojih je dvadeset i četiri. Katoličkih pučkih škola bilo je četrdeset i jedna, a postojale su i gimnazije, koje su držali franjevci za svećenička zanimanja. Što se tiče pravoslavnih škola, njih je bilo pedeset i sedam, a bogoslovija je bila u Banja Luci. Klaić je naglasio i to da postoji jedanaest židovskih škola.⁴³

Treći dio djela Klaić je posvetio opisu pojedinih mjesta. Taj dio naslovio je »Topografija (Mjestopis)«. Kao primjer opisa jednog mjesta izdvojiti ću Kladanj.

»Kladanj, varoš u bogatom i liepom predielu pod planinom Stoborjem na rieci Stubčanici. Ova varoš ima 300 muhamedovskih kuća i 1600 muhamedovskih žitelja, 2 džamije, te je glavno mjesto istoimenoga kotara. Žitelji su gotovi svi kiridžije, koji dovoze hranu iz Zvornika i drugih mjesta u Sarajevo. Kladanj je udaljen od Visokoga 6, a od Vlasenica takodjer 6 sati. – Olovo, selo od 50 muhamedovskih kuća i 400 većinom muhamedovskih žitelja, ima 1 džamiju. Selo to leži pod planinom Stoborjem na rieci Krivaji, koja tu blizu izvire. Prije su tu bili majdani olova, nu sad su zapušteni, a stanovnici kupe samo komade olova po Krivaji, te jih tale. Udaljeno je Olovo od Kladnja 4 sata. Nekoč je Olovo bilo velik katolički grad, glasovit poradi čudotvorne slike majke božje, kojoj su se dolazili klanjat ljudi svake vjere iz Bugarske, Srbije i Arbanaske. Nu god. 1687. propade varoš i crkva.«⁴⁴

U svojem djelu Klaić je po uzoru na Jukića sastavio i priložio »Popis imena.«⁴⁵ To uvelike olakšava snalaženje u tekstu i doprinosi znanstvenosti Klaićeva djela.

35 Isto, str. 117. i 118.

36 Isto, str. 121.

37 Isto, str. 122.

38 Isto, str. 123.

39 Isto, str. 124–126.

40 Isto, str. 132–134.

41 Isto, str. 135.

42 Isto str. 137.

43 Isto, str. 138–142.

44 Isto, str. 156.

45 Isto, str. 215–222.

3. Zaključak

Nakon usporedbe Jukićeva i Klaićeva djela može se zaključiti da je Klaić koristio Jukićevo djelo, ali ga i nadopunio, proširio i obogatio u kvalitativnu i kvantitativnu smislu. Klaić je najprije dao prikaz fizikalne geografije. Potom je izložio demografsku i etnografsku sliku Bosne i Hercegovine 1879. godine. Svojim djelom Klaić je pridonio poznavanju geografije Bosne i Hercegovine.

Klaić's Contribution to the Knowledge of the Geography of Bosnia and Herzegovina

Summary

The paper investigates the contribution of Vjekoslav Klaić to the knowledge of the geography of Bosnia. The research was based on Klaić's work *Bosna. Podatci o zemljopisu i poviesti Bosne i Hercegovine. Prvi dio: zemljopis (Bosnia. Information on the Geography and History of Bosnia and Herzegovina. Part One: Geography)* published in 1878. At first, the paper establishes the differences and similarities between Klaić's work and the work *Zemljopis i poviestnica Bosne (Geography and History of Bosnia)*, which was written and published in 1851 by a Franciscan, writer and politician Ivan Franjo (Frano) Jukić. That was done because Klaić heavily relied on that Jukić's work.

At the same time, the paper also presents Klaić's work. In particular, it gives the demographic and ethnographic picture of Bosnia and Herzegovina. Furthermore, it shows the topography of Bosnia and Herzegovina according to the areas determined by Klaić: Bosnia, Turkey, Croatia, Herzegovina, and Old Serbia. This paper testifies to Klaić's knowledge of the geography of Bosnia and Herzegovina.

Keywords: Bosnia and Herzegovina, Vjekoslav Klaić, demography, geography

